

MÜMTÂZE KALEMİ VE BULGARİSTAN BELGELERİ*

Eşref EŞREFOĞLU

I — *Mümtâze Kalemünün Kuruluşu ve Görevleri:* Osmanlı Devleti idâri açıdan incelendiğinde idâri yapının temel unsuru olarak kalem teşkilâtının Devlet'in bürokratik işlemlerinin yerine getirilmesi konusunda çok büyük önem taşıdığı görülmür. Devlet dairelerinin ve ilgili kuruluşların çeşitle konulardaki yazışmalarının sürdürüldüğü, Devletlararası antlaşmaların hazırlandığı, şahıslarla Devlet arasındaki ilişkilerin düzenlendiği, kısacası, Devlet yönetimiyle ilgili bütün bürokratik işlemlerin yürütüldüğü Devlet daireleri olan kalemler yükümlü oldukları görevlerin özelliklerine göre isimlendirilirler. Osmanlı Devlet teşkilâtında kalem kuruluşları genel olarak 1 - Divan-ı Hümâyun kalemleri, 2 - Maliye kalemleri olarak iki kısma ayrılır. Divan-ı Hümâyun kalemleri Bâb-ı âlinin, Paşakapısı veya Bâb-ı asâfi denilen merkezi yönetim teşkilâtının yerine geçmesinden sonra, Sadâret Dairesi makâmının merkezi yönetimin baş sorumlusu olarak bütün Devlet işlerini tek elden yürüten yetkili merci durumuna gelmesinden ötürü Sadâret kalemleri adını almıştır¹.

Konumuzla ilgili olmakla beraber ayrıca büyük bir çalışma alanı olan ilgili kalem kuruluşları hakkında bilgi vermeden bunların isimlerini sıralamakla yetineceğiz. 1844 (1260) tarihinde merkezi Bâb-ı âli teşkilâtının oluşturulmasından önce Divan-ı Hümâyun kalemlerinin 1 - Beylik kalemi, 2 - Tahvil kalemi, 3 - Rüûs kalemi, 4 - Defter-i Hakâni kalemi ve Âmedi kalemi olmak üzere beş ana bölüme ayrıldığını görmekteyiz. Bu kalemlerle beraber düşünmemiz gereken Mektub-i Sadr-ı âli ismi verilen ve görevinin mahiyeti itibariyle Sadrazamın özel kalem müdürü durumunda bulunan Sadrazam mektupcusu emrinde çalışanlarla birlikte Mektubi kalemini meydana getirmektedir².

* Bu çalışmamı, yaptığım araştırmalarda beni her zaman teşvik eden yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Arşiv Genel Müdür Yardımcılığından emekli merhum pederim Ziya Eşrefoğlunun aziz ruhuna ithaf ediyorum.

1 İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ank. 1948 s. 39.

2 Aynı eser, s. 40-41.

Oysaki, merkezi Bâb-ı âli teşkilâtının kurulmasıyla Osmanlı Devlet teşkilâtının bürokratik yapısında görülen değişimler, gelişmeler yanında yazışma tekniğinde özellikle Tanzimat'dan sonra Avrupa standartlarına uyabilme gayreti dikkatleri çekmekteydi. Osmanlı Devletinin bürokratik işleyişinde gerek kalemlerin yapısında gerekse yazışma tekniğinde değişmelere gidilmeden önce kalemlerde herhangi bir konuda yapılan yazışmalar ve bununla ilgili muâmelâtın bir belge üzerinde sonuçlandırıldığı görülmektedir. Tanzimat'dan sonra Osmanlı Devlet teşkilâtında başlayan yoğun yeniliklere paralel olarak bürokratik yazışma tekniği ve usûlü gereğince bir konuda yapılan karşılıklı yazışmalarda eklerin ve ilişik belgelerin ana evrak'a bağlandığı görülmektedir. Bu yüzden yazışmaların çoğalması, Devlet işlerinin organizasyonunda ve yönetiminde açıkça görülen ve gittikçe karmaşık duruma gelen bürokratik usûller nedeniyle kalemlerin sayısında artma olduğu gibi, kalemlerin yapmakla yükümlü buldukları işler de büyük ölçüde yoğunluk kazandı. Merkezi Bâb-ı âli teşkilâtının oluşturulmasından sonra (A) sembolü ile gösterdiğimiz ve Sadâret makâmına bağlı olarak Devlet yönetiminde yer alan kalemler sırasıyla şunlardır. 1 - A. DVN (Sadâret Divan-ı Hümâyün Kalemi), 2 - A. DVN. MHM (Sadâret Divan-ı Hümâyün Mühimme Kalemi), 3 - A. MKT (Sadâret Mektubi Kalemi), bu kalem daha sonra A. THR (Sadâret Tâhriyat-ı Umûmiye Kalemi) adını almıştır. 4 - A. MKT. MHM (Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi), 5 - A. AMD (Sadâret Âmedi Kalemi), bu kalemde 1330 (1911) tarihinden itibaren A. M VM (Sadâret Meclis-i Vükelâ ve Mâruzat Kalemi) olarak görevine devam etmiştir. 6 - A. VRK (Sadâret Evrak Kalemi), 7 - A. TŞF (Sadâret Teşrifat Kalemi), 8 - A. MTZ (Sadâret Vilâyât-ı Mümtâze Kalemi), 9 - A. MDV (Sadâret Müdevvenat Kalemi), 10 - A. ŞFR (Sadâret Şifre Kalemi), 11 - A. HZE (Sadâret Hazine-i Evrak Kalemi).

Bâb-ı Defteri olarak tanımlanan Osmanlı Devletinin mâliye teşkilâtına bağlı kalemler, Devletin bütün mâli mevzuatı ile ilgilenecek bu konudaki resmi yazışmaları büyük bir dikkatle yürütürlerdi. Bu gün tasniflerimizde (D) sembolü ile gösterdiğimiz Bâb-ı Defteri kalemleri Devlet teşkilâtı içinde ayrı bir önem taşırlardı. Bâb-ı Defteri kalemleri bu kalemlerin çok sayıdaki ek kotları bir yana bırakılırsa genel olarak şu kalemlerden meydana gelir. 1 - D. DMK (Defterdar Mektubi Kalemi), 2 - D. BŞM (Defterdar Baş Muhasebe Kalemi), 3 - D. MKF (Defterdar Mevkûfat Kalemi), D. MSF (Defterdar Masraf-ı Şehriyâri Kalemi), 5 - D. HSK (Defterdar Haslar Mukâtası Kalemi), 6 - D. TŞF (Defterdar Teşrifat Kalemi), 7 - D. HMH (Defterdar Haremeyn Muhasebe Kalemi), 8 - D. AMH (Defterdar Anadolu Muhasebesi Kalemi), 9 - D. BRM (Bursa Mukatâası Kalemi), 10 - D. AVG (Defterdar Avlonya Gümrüğü Kalemi), 11 - D. KEV (Küçük Evkaf Muhasebesi Kalemi), 12 - D. ÇRS (Defterdar Çeltik Rûsûmu Kalemi), 13 - D. PSK (Defterdar Piskopos Kalemi), 14 - D. EVM (Defterdar Evâmir-i Mâliye Kalemi), 15 - D. YNÇ

(Defterdar Yeniçeri Kalemî), 16 - D. PYM (Defterdar Piyade Muhasebesi Kalemî), 17 - D. SVM (Defterdar Suvari Mukabelesi Kalemî), 18 - D. KRZ (Defterdar Küçük Rûzname Kalemî), 19 - D. BRZ (Defterdar Büyük Rûzname Kalemî), 20 - D. İSM (Defterdar İstanbul Mukataâsı Kalemî), 21 - D. KFM (Defterdar Kefe Mukataâsı Kalemî), 22 - D. BKL (Defterdar Büyükkale Kalemî), 23 - D. KKL (Defterdar Küçükkale Kalemî), 24 - D. HMK (Defterdar Haremeyn Mukataâsı Kalemî), 25 - D. CHM (Defterdar Cizye Muhasebesi Kalemî), 26 - D. MMK (Defterdar Maden Mukatası Kalemî), 27 - D. SLY (Defterdarlık Salyâne Kalemî), 28 - D. BMK (Defterdar Başmukataâ Kalemî), 29 - D. GNK (Defterdar Ganem Mukatası Kalemî), 30 - D. KLD (Defterdar Kalemîye Dairesi), 31 - D. BŞB (Defterdarlık Baş Bâkikulu Kalemî)³.

Yazımızın ana konusu olan üzerinde uygulamalı bir şekilde duracağımız Vi-lâyât-ı Mümtâze Kalemî tarihi olay ve gelişmelerin doğurduğu ihtiyacı karşılamak amacıyla ortaya çıkmış bir kalem teşkilâtıdır. Şöyleki, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarihi olayların gelişimi sonucunda Osmanlı Devletinin merkezi teşkilâtına doğrudan bağlı bulunan bazı yerler çeşitli şartlar altında muhtariyet kazandılar. Mısır Hidivliği, Sisam Beyliği, Bulgaristan Prensligi, Kıbrıs Adası, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Bosna-Hersek Eyâleti gibi yerler bu meyanda sayılabilir. Saydığımız muhtariyet kazanmış olan bu yerlerden Mısır Hidivliği, 15 Temmuz 1840 tarihli beş maddelik Londra antlaşmasının ardından 1841 yılında Bâb-ı âlinin verdiği imtiyaz fermanı ile muhtar duruma gelmiş oldu. 1873 yılında Mısır Hidivi İsmail Paşa'ya yeniden verilen imtiyazlarla Mısır Hidivliği daha geniş yetkilere kavuştu. Sisam Beyliği Mahmut II. devrinde 10 Aralık 1832 tarihli fermanla muhtariyetle yönetilir bir duruma getirildi. Sisam adası halk tarafından seçilecek bir meclis tarafından yönetilecek, Sisam Beyi ise Bâb-ı âli tarafından tayin olunacaktı. 13 Haziran - 13 Temmuz 1876 tarihleri arasında cereyan etmiş bulunan Berlin Kongresinin ilgili hükümleri gereğince Bulgaristan üç bölgeye ayrılmış bulunuyordu. Birinci bölgede Osmanlı Devletinin eğemenliği altında, muhtar, Bâb-ı âli'ye vergi veren bir Bulgaristan Prensligi kurulmuştu. Prens halkın seçimi, Padişahın onayı ve büyük Devletlerin rızası ile tayin edilecekti. Berlin antlaşmasının getirdiği hükümlerle Bulgaristan'ın muhtar bir Prenslük olması böylece kesinleşmiş oluyordu. Kıbrıs Adası'nın, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1 Temmuz 1878 tarihinde yapılan antlaşmaya göre, güvenliği İngiltere'ye terk edilmek suretiyle muhtariyet yönetimine geçmesi sağlandı. 1860 yılında meydana gelen Lübnan isyanları sonucunda 1861 yılında Bâb-ı âli temsilcisi ile beraber İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya delegeleri arasında kararlaştırılan yeni idari statü ile Cebel-i

3 Cevdet Türkay, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Arşivler (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi) sayı 45, İst. 1971, s. 21-23.

Lübnan 1864 tarihinden itibaren muhtar bir yönetime kavuşmuş oluyordu. Buna göre Cebel-i Lübnan Sancağı Müşir rütbesinde bir Hıristiyan mutasarrıfın idaresine bırakılıyordu. Bosna-Hersek Eyâleti ise yine 1878 Berlin kongresinin hükümlerine dayanılarak Avusturya tarafından işgal edilerek yönetilecek, fakat bu durum Osmanlı hâkimiyetinin bu eyâletten kalktığı anlamını taşımayacaktı. Burada söz konusu olan Osmanlı Devletinin eğemenliği sembolik mahiyetteydi⁴.

Yukarıda belirtildiği üzere muhtelif tarihlerde muhtariyet kazanan bu yerlerin yeni yönetim tarzlarını belirleyen imtiyazlarla ilgili kanunlar, nizamlar meydana getirilerek bu kanun ve nizamlar dahilinde yönetilmeğe başlandılar. Bu hususa örnek olması, aynı zamanda konumuzu da ilgilendirmesi bakımından Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'nin yönetimini düzenleyen kanunlarla, nizamlarla ilgili örnekler verebiliriz⁵.

Bu tanzim edilen yeni kanun ve nizamnamelerle yönetilen muhtariyet kazanmış yerlerin Devlet merkezi ile olan her türlü resmî muhaberatı, muâmelâtı doğrudan merkezi yönetime bağlı olan vilâyetlerin muhaberat ve muâmelatına nazaran değişiklik göstermekteydi. Bundan ötürü dahilî yönetimleri özel muhtariyet kanunlarına bağlı olarak düzenlenmiş bulunan Eyâlet-i Mümtâze ve Muhtare ile ilgili muâmelat ve muhaberatın aksamadan bürokratik kurallar çerçevesinde ceryanını temin etmek bakımından Sadâret makâmına bağlı bulunan diğer Sadâret kalemleri arasında Vilâyât-ı Mümtâze ve Muhtare ismi altında bu yeni kalem kuruluşu gerekli olan yerini aldı. Yapmış olduğumuz araştırmalarda kısaca Mümtâze kalemi diyeceğimiz bu yeni kalem kuruluşunun Osmanlı Devlet sâlnâmesinde Hicrî 1299 (1881) yılında yer aldığını tespit etmiş bulunuyoruz. Bundan önceki yıllara ait sâlnâmelerde Mümtâze kalemine rastlanmamaktadır. Diğer yandan Bulgaristan'la ilgili 1297 (1879) ve 1298 (1880) tarihli belgelerin elimizde bulunması, aynı zamanda bu iki yıla ait Bulgaristan'la ilgili belgelerin Vilâyât-ı Mümtâze ve Muhtare kalemine ait olması ilginç bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Şöyleki, sözünü ettiğimiz 1297, 1298 tarihli Bulgaristan belgelerini incelediğimizde şunu görmekteyiz. İlgili belgelerin başlık kısmında o tarihlerde idârî bir değişiklik sonucu Sadâret makâmının yerini almış olan -Başvekâlet Dairesi- başlık olarak göze çarpmaktadır. Bu başlığın hemen altında daha küçük ebatda yazılmış bulunan üste Divan-ı Hümayun altında ise Vilâyât-ı Mümtâze ve Muhtare Kalemi ibaresi bulunmaktadır. Böylece sal-

4 G. Noradounghian, Reveil d'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman, Paris 1897, c. III, s. 522.

Mahmut Celâleddin paşa, Mirat-ı Hakikat, İst. 1326, c. 1, s. 40.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ank. 1962, c. VIII, s. 314-315.

5 Bulgaristan Beyliğinin kanunlar Külliyyatı, Sofya 1891.

Rumeli Şarkinin Nizamnâme-i Dahilisi, İst. 1299.

Rumeli Şarkinin Nizamnâme-i Dahilisi Zeylleri, İst. 1299.

nâmede 1299 yılında tespit edilen Mümtâze kaleminin eldeki belgelere nazaran bundan iki yıl öncesinde Başvekâlet Divan-ı Hümâyun dairesi bünyesine bağlı olarak görev yaptığı doğrulanmaktadır. Bu durum aynı zamanda şu gerçeği de ortaya çıkartmaktadır. 1299 (1881) yılındaki Devlet salnâmesinde Serhalife: Nâsır Bey, Mümeyyiz: Emin Bey, Fransızca Muhâberat Mümeyyizi: Aristidi Efendi'den oluşan Vilâyat-ı Mümtâze Kaleminin kadro olarak daha önce kurulduğu anlaşılmaktadır. Kalemin kuruluşunun ancak 1299 yılının salnâmesinde zikr edilmesi kalemin görev başında olmasına rağmen Devlet sâlnamesine sonradan geçtiğini göstermektedir⁶. Diğer ilgi çekici bir durum da ancak Devlet salnâmesine 1881 yılında geçen Mümtâze kaleminin görevini, Bulgaristan'a göre daha önce muhtariyet kazanmış olan Mısır, Sisam, Cebel-i Lübnan gibi mümtaz hale gelmiş yerlerin yazışmalarının hangi kalem tarafından yapıldığı meselesidir. Bu durumda ilgili yazışmaların Divan-ı Hümâyun Dairesi tarafından yapılması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, yazımızda daha ileride söz konusu edeceğimiz Mümtâze Kalemiyle ilgili bir muhtıradada belirtildiği gibi, Divan-ı Hümâyun Dairesinin bünyesi içinde faaliyete geçen Mümtâze Kaleminin özel durumu dikkat çekicidir. Mümtâze Kaleminin Sadâret Divân-ı Hümâyun Dairesine bağlı olmasının en önemli nedeni muhtar ve mümtaz duruma gelen yerlerin çoğunlukla dış işlerinde serbestiyet veya elâstikiyet kazanmış olmalarıdır. Divân-ı Hümâyunun ise Osmanlı Devletinin yabancı Devletlerle olan ilişkilerini düzenleyen antlaşma, nizamnâme, kanunnâme ve benzeri hukuki mevzuatla uğraşması açısından muhtariyet kazanmış yerlerle Osmanlı Devletinin müsebetlerinin de Mümtâze Kaleminin kurulmasından önce Divan-ı Hümâyun tarafından yönetilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Mümtâze Kaleminin kurulduğu sıralarda Osmanlı Devletinin Bulgaristan'daki hak ve hukukunu, bu topraklar üstünde yaşayan Osmanlı Devletinin vatandaşlarının korunmasını, her bakımdan gözetilmesini üstlenen Nihat Paşa, Osmanlı Devletinin Bulgaristan nezdindeki fevkalâde Komiseri olarak, çok önemli görevler ifa etmiş, özellikle Bulgaristan hakkında verdiği raporlar Bulgaristan'daki Türklerle ilgili acı gerçekleri dile getirmesi bakımından dikkati çekmiştir.

Mümtâze Kaleminin bütün muhtariyetine kavuşmuş yerlerle yaptığı yazışmalarda olduğu gibi, Bulgaristan'da Osmanlı Devleti adına görev yapan Komiser, Kapı-kethüdası, Tüccar-vekili gibi Osmanlı Devletinin yetkili memurları aracılığı ile sürdürdüğü yazışmalar genel olarak şu konuları ihtiva etmekteydi. Osmanlı Devletinin, Bulgaristan'daki yüzyıllardan beri süregelen hak ve hukukunun yanında, bu topraklarda yaşamakta bulunan Türklerin sosyal, ekonomik durumlarını, Bulgaristan'ın komşuları ile olan ilişkilerini, askerî durumunu, âsâyişini, özellikle Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olan Bulgar komitelerinin faâ-

6 Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye, İst. 1299.

liyetlerini, gümrük mevzuatını, karayolları, demiryolları gibi ulaşım meselelerini, Bulgaristan'ın siyasî tutumunu aksettiren önemli konulardan Bulgaristan Prensi Ferdinand için yapılan doğum günü şenliklerine kadar çok çeşitli mevzulardaki meseleleri düzenli bir şekilde, başta Sadâret olmak üzere, ilgili Nezâret ve makâmlara iletilmesi, karşılıklı yazışmaların bürokratik kurallar içinde yürütülmesi, Mümtâze Kaleminin başta gelen vazifeleri arasında bulunmaktadır. Bunların dışında, gerek Bulgaristan Komiserlerinin gerekse Kapı-kethüdası ve Tüccar-vekillerinin bazı önemli meseleler hakkında özel olarak kaleme aldıkları raporlar da Mümtâze Kalemî vasıtasıyla ilgili mercilere iletilirdi.

Buna karşılık Bulgaristan'da Osmanlı Devleti adına görev yapan ilgililere yollanan emirler, genelgeler, şifre, telgraf ve yazışmalarla ilgili cevaplar Mümtâze Kalemînde işlem gördükten sonra Bulgaristan'daki ait olduğu makâma gönderilirdi.

II — *Bulgaristan'la İlgili Belgelerin İncelenmesi, Değerlendirilmesi ve Mümtâze Kalemî:*

Bulgaristan belgeleri olarak isimlendirdiğimiz bu bölge ile ilgili belgeler Mümtâze Kaleminin en belirgin örneklerinden olup, bu kalemle ilgili özellikleri bünyelerinde taşırlar. Mümtâze Kalemîne ait Bulgaristan'la ilgili belgelerin teşhisi şu şekillerde olmaktadır. a) Doğrudan doğruya -Bulgaristan Komiserliği- Sofya, başlığı altında Bulgaristan Komiserinin imzası ile Sadârete veya diğer ilgili makâmlara yollanan arz tezkereleri ve tahriratlar. b) Herhangi bir Nezâretten, makâmdan Bulgaristan'la ilgili olarak Sadâret makâmına yazılan ve Bâb-ı âli Evrak Odası tarafından Vilâyât-ı Mümtâze Kalemîne havâle edilen yazılar. c) Bulgaristan'daki görevli mahâllî makâmlardan (Kapı-kethüdalığı, Tüccar-vekilliği, Müftülük) gibi makâmlardan Bulgaristan Komiserliğine yollanan yazılar. d) Sadâret-i Uzmâ Dairesi başlığını taşıyan veya taşımayan resmi kâğıtlar üzerine Bulgaristan Komiserliğinden gelen tahriratların çıkarılan sûretleri. e) Doğrudan Sadâret makâmına ve yahut Saray'dan Nezâretlerden diğer ilgili makâmlardan Sadârete havâle olunarak tercüme edilen genellikle Fransızca yazılmış bulunan rapor, mektup, proje ve diğer resmi yazılar. f) Bulgaristan'dan Sadâret makâmına-Sadâret makâmından Bulgaristan'a çekilen telgraf ve şifreler. g) Saraydan Serkâtib-i Şehriyâri vasıtasıyla Bulgaristan'la ilgili olarak gönderilen tezkere-i resmiye ve husûsiyeler. h) Bulgaristan Komiserliği makâmına Sadâret, Nezâret ve diğer makâmlardan yollanan Sadâret tezkeresi, tahrirat ve talimatlar. ı) Bâb-ı âli Evrak Odasından çıkan ve Bulgaristan'la ilgili belgelerin gördüğü muameleleri açıklayan Bâb-ı âli Evrak Odası muamelât pusulaları.

Genel olarak dokuz kalemdé topladığımız Bulgaristan'la ilgili belgelerin arşivcilik açısından diplomatik değerdendirmesini yaptıktan sonra buna paralel bir şekilde bu belgelerin Bâb-ı âli Evrak Odasında ve buna bağılı olarak Mümtâze Kaleminde muamelât yönünden gördüğü işlemlerin değerdendirilmesine, incelenmesine geçebiliriz. Sadâret makâmına bağılı olarak Divan-ı Hümâyun Dairesinde teşekkül etmiş bulunan Vilâyat-ı Mümtâze ve Muhtâre Kalemi ile ilgili bir belgenin bürokratik akış göz önüne alınmak suretiyle sırasıyla gördüğü işlemleri ve üzerinde muamelâtla ilgili taşıdığı kayıtların analizini yapabiliriz.

Osmanlı Devletinin aslı yürütme organı olan merkezi idaresinde 1260 (1844) yılından itibaren Bâb-ı âsafi denilen Paşakapısı teşkilâtının yerini almış bulunan Bâb-ı âli merkezi yönetiminin bürokratik bakımdan merkezi evrak dairesi durumunda bulunan Bâb-ı âli Evrak Odasının 1848 yılında kurulduğu bilinmektedir⁷. Bâb-ı âli Evrak Odasının ne amaçla kurulduğu ve yapacağı görevler 24 Şevval 1277 tarihli nizâmnamede şu şekilde belirtilmiştir: «*Bâb-ı âli Evrak Odası yalnız Dârü'l-hilâfet-i aliyede bulunan devâir ve hazâin-i cellle cânîplerinden gelen ve Bâb-ı âliden oralara giden muharrerâtın kuyûdu ile suver-i icrâtiyyesine memurdur. Her bir dâire için âmed ve reft nâmıyla iki defter tutulup.....*» denilmek suretiyle Bâb-ı âli Evrak Odasının «*Bâb-ı âli ile Dersaadette bulunan kâffe-i Dâire ve Nezâretler beyninde cereyan eden mesâlihîn medhal ve mahreci Evrak Odası olup.....*» demek suretiyle bu Dâirenin Devlet merkezindeki yazışmaları yürüttüğünü işaret etmekte yine, iki numaralı Meclis-i Tanzimât defterindeki «*Dahiliye Kaleminin Mesâlih-i Cedidesi Nizâmnamesi*»nin giriş bölümünde Bâb-ı âli Evrak Odası ile ilişkisi olması gereken Dahiliye Kalemi hakkında «*Dahiliye kitâbeti zir-i idaresinde olan Dahiliye kalemi taşralardan Bâb-ı âli'ye gelen ve Bâb-ı âli'den taşralara gönderilen kâffe-i evrakın medhal ve mahreci olarak...*» şeklinde ifade taşıyan satırlar yer almaktadır⁸.

Bu çelişkili durumu aydınlatması açısından elimizde bulunan Bâb-ı âli Evrak Odasının 1318-1322 yıllarına ait gelen defterinde muhtelif vesilelerle bu tarihler arasında Bulgaristan'dan Bâb-ı âli'ye gelen Mümtâze Kalemiyle ilgili belgelerin Bâb-ı âli Evrak Odasında işlem gördükten sonra Mümtâze Kalemine havale edildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada görüldüğü üzere 1277 (1860) yılında yayınlanan bu nizâmnameden sonraki tarihlerde Bâb-ı âli Evrak Odasının tatbikatda tespit edildiği gibi yalnızca Bâb-ı âli ile İstanbul dahilindeki diğer Dairelerin değil aynı zamanda Bâb-ı âli ile taşra teşkilâtı arasında cereyan eden yazışmaları da idare ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun anlaşılır bir şekilde açıklanabilmesi için bir

7 Eşref Eşrefoğlu, Bâb-ı âli Evrak Odası Sadâret Evrakı ve Provenance Sisteminin Uygulanması (Tarih Enstitüsü Dergisi), sayı 7-8, İst. 1977, s. 307.

8 Bâb-ı âli Evrak Odası Nizâmnamesi (Meclis-i Tanzimat Defteri) Nu. 2, s. 1.

örnek vermek gerekirse Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Beyin imzasını taşıyan 15 Şevval-1320 tarihli eki bulunmayan Bulgaristan'la ilgili bir belge Bâb-ı âli Odasının gelen defterine (916) numarayla kayıt edilmiştir. Aynı numara evrakın tahrirat numarası olarak belgenin Bulgaristan Komiserliği başlığının altına ve belgenin arka üst yüzüne konulmuştur. Bâb-ı âli Evrak Odasının gelen defterinde numarası kayıt edilen bu belgenin gelişi ilgili sütüne yazılmış durumdadır. Belgenin muhtevasının ise özet olarak defterin hulâsa kısmına geçirilmiş olduğu görülmektedir. Belgenin eki veya ilişiği olmadığından melfûfat hanesi boştur. Bizim için asıl önemli husus olarak muamelat bölümünde belge üzerinde yapılan işlemi gösteren muameleatla ilgili şu kayıtlara rastlanmaktadır. Sırası ile a) «Vilâyat-ı Mümtâze Kalemine» 2 Şubat 1318 (17 Zilkâde 1320) b) «Takdim» (belgenin Müsteşarlık makâmına çıkarıldığı anlaşılmaktadır) c) Bu işâretlerin altında ise «görölmüştür işâret-i âlisiyle Mümtâze Kalemine 4 Şubat 1318 (19 Zilkâde 1320)» ibâresi bulunmaktadır. Buradan da belgenin Müsteşarlık makâmınca göröldükten sonra tekrardan Mümtâze Kalemine havâle edildiğini anlamaktayız. Belgenin iyice tanınması bakımından muamelâtın haricinde şu husûsları belirtebiliriz. Belgenin ön yüzünün sağ üst köşesinde «Bulgaristan Komiserliği-Sofya» başlığı belgenin birinci derecede tanınması açısından yer almaktadır. Bu başlığın alt kısmında ise (916) tahrirat numarası ile onunda altında yazılmış bulunan yazının özü bulunmaktadır. Belgenin arka yüzünün incelenmesine geçtiğimizde, arka yüzün ortasında belgenin Bâb-ı âli Evrak Odasına geliş tarihi, altında tahrirat sıra numarası (916) konulmuştur. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız muâmelatla ilgili kısım belgenin arka sol üst köşesini işgal etmektedir. Belgenin arka sağ üst köşesinde ise, belgeye Mümtâze Kalemde verilen (2343) sıra numarası görölmektedir. Bu sıra numarası belgeye Mümtâze Kalemde verildiğinden Bâb-ı âli Evrak Odası gelen defterinin kayıtları arasında yer almamaktadır.

Belgenin tanıtılmasını ve incelenmesini yukarıda yapmağa çalıştıktan sonra Mümtâze Kalemde havale edilen (916) tahrirat numaralı belgenin Mümtâze Kalemde nasıl işlem gördüğünü takip edebiliriz. Üzerinde çalıştığımız belge kaleme geldiğinde burada bulunan ve gelen-giden defteri özelliğini gösteren «Bulgaristan Hülâsası» adı verilen defterlerden ilgili olduğu yılın defterine şu sıra altında işlenir. Önce defterin sağ baştaki üzerinde sıra numarası yazan kısma belgeye kaleme verilmiş olan (2343) sıra numarası konur. Onun yanındaki «Evrak Numarası» sütünuna belgeye Bâb-ı âli Evrak Odasınca verilmiş bulunan (916) sayılı tahrirat numarası evrak numarası olarak işlenir. Hulâsa-i mevat bölümüne ise belgenin anlaşılır bir şekilde özeti çıkarıldıktan sonra melfûfatı (ek), belgenin kaleme geliş tarihi, müsveddenin hazırlanması ve tebyiz (belgenin temize, beyaza) tarihi ilgili sütünlara yazılır. En son olarak ta Mümtâze kalemde (2343) sıra ve (916) evrak numarası alan üzerinde inceleme yaptığımız belgenin kaleme gördüğü işlemin ilgili

defterin mülâhazat hanesine şu şekilde işlendiğini görmekteyiz: «Takdim, görül- müştür işaretiyle gelerek hıfz torbasındadır 4 Şubat 1318». Bu evrak kalemde ya- pılan bu son işlem sonucu olarak hıfz torbasına konduğundan bu belge ile ilgili ola- rak Mümtâze kaleminden başka bir makâma yazı çıkmayacağından belgenin hıfz torbasına girmesiyle işlem bu suretle sona ermiş ve belge saklanmak üzere kalemde alakonulmuştur.

Mümtâze Kaleminde muamelâta giren belge veya belge grubu şayet herhangi bir makâma bir yazı ile havâle edilir veya Sadâret tezkeresiyle (tahrirat-ı sâmiyye) ile belgenin geldiği Bulgaristan Komiserliği, yazıya konu olan diğer bir makâma Mümtâze Kaleminden bir yazı çıkarsa (Sadâret makâmı adına çıkacak olan bu ya- zı emir, açıklama, tebligat, uyarı, tekid şeklinde olabilir) usulü veçhiyle şu yol takip edilir: «Bâb-ı âliden başka memâlike gönderilecek evâmîr-i sâmiyye dahi üzerle- ri temhir olunmak için mühürlü torbasıyla kitâbet odasına geldikte kaleme veri- lip reft (giden) defterine kezâlik hülâsa veçhiyle kayd olunarak umûr-u mühim- meden ise kapalı temhir ettirilip emirname müvezzi efendiye irsâl kılınacak ve icabına göre elden dahi gönderilecektir. Ve evâmîr-i sâmiyyeden cevap olanlar amed (gelen) defterinde olan evvelki kaydına dahi falan tarihte cevap gitmiştir ve taş- radan gelen cevaplara dahi kezâlik falan tarihte cevap gelmiştir deyu işaret kılı- nacaktır»⁹. Bu suretle cereyan eden resmi yazışmaların sağlıklı bir şekilde yapıl- ması sağlanırdı.

Bu arada Sadâret makâmına gönderilen bir belgenin kısaca sırası ile ne gibi işlemlerden geçtiğini özetleyecek olursak a) Herhangi bir makâmdan Sadârete gön- derilen belge genel evrak müdürlüğü durumunda bulunan Bâb-ı âli Evrak Odasına gelir. Buradaki gelen evrak defterine kayıt yapılır. b) İlgili kaleme havâle edilen belge bu kalemin gelen ve giden defterinde (Bulgaristan Mümtâze Kaleminde ol- duğu gibi gelen-giden durumunda tek defterde olabilir) gerekli işlemi görür. c) Ka- lemde muamelesi tekemmül ettirilerek işi biten belge veya belgelet kalemde sak- lanmayacaksa gerekli makâma havâle, takdim, arz olunduktan sonra gerekiyorsa ilgili makâma cevabi yazı Sadâret makâmının uygun gördüğü şekilde kalem tara- fından hazırlanır. d) Sadâret makâmının imzası ile kalemden çıkan cevabi yazı Bâb-ı âli Evrak Odasına intikâl ettirilerek burada giden defterine çıkış kaydı yapılarak gideceği yere yollanır.

Bulgaristan'la ilgili belgelerin bürokratik olarak gördüğü işlemler takip edil- dikten sonra bu belgelerin diplomatik yönden tefriki ile belgelerin üzerindeki mua- melâtla ilgili kayıtların, işaretlerin kısa da olsa değerlendirmesini yapmakta yarar- vardır. Tanzimatdan sonraki yazışma tekniğinde bundan önceki dönemlere naza- ran belge türlerinde azalma veya bir yerde standartlaşmaya doğru gidiş göze çarp-

9 Aynı Defter, s. 3.

maktadır. Bu durum bir bakıma bizim açımızdan Bulgaristan belgelerinin de diplomatik yönden değerlendirilmesinde ölçü olmaktadır. Bulgaristan belgelerinin diplomatik yönden tespiti (belgelerin özelliklerine ve türlerine göre değerlendirilerek gerçekliğinin ortaya konması) hususuna geçildiğinde genellikle şu belge türleri ile karşılaşırız.

a) Tahriratlar, özellikle çok sayıda rastlanan belge türleridir. b) Büyük makâmdan, küçük makâma yazılan tezkereler: Sadâretten yazılan sadâret tezkereleri (tezkere-i sâmiyyeler), Saraydan Serkâtib-i Şehriyârinin imzasını taşıyan tezkere-i resmîye ve hususîyeler. c) Tahrirat veya tezkere suretleri. d) Mazbatalar çeşitli komisyonlar ve özel meclisler tarafından değişik konularda kaleme alınanlar. Örnek olarak Bulgaristan Meclis-i Mahsûsunun mazbatalarını gösterebiliriz. e) Muhtıralar, Bulgaristanı ilgilendiren muhtıralar yanında Mümtâze Kalemine ait muhtıralara da rastlanmaktadır. f) Raporlar, Bulgaristan Komiserlerinin, Kapıkethüdalarının Bulgaristan'da cereyan eden veyahut sosyal, ekonomik, askeri idari muhtevaya sahip olay ve meseleleri açıklayan raporları yanında görevlendirilen yabancı uzmanların özellikle teknik konularda genellikle Fransızca olarak verdikleri raporların orijinalleri ve tercümeleri. h) Bulgaristan'la ilgili olarak bu ülkede veya diğer ülkelerde çıkmış olan gazete, mecmua, bildiri, ajans haberi türünden yazıların tercümeleri. i) Telgraflar, j) Şifreler, j) Bulgaristan'la ve Mümtâze Kalem ile ilgili «Bâb-ı âli Evrak Odasına mahsus muamele pusulasıdır» ibâreli muâmelat pusulâları. k) Dilekçeler, çeşitli konularda verilen dilekçelerinde Bulgaristan belgelerinin bir bölümünü meydana getirdiğini görürüz.

Bulgaristan belgelerinin üzerinde bulunan muâmelatla ilgili kayıt, işaret ve numaraların incelenmesi aynı zamanda belgenin muhtevası ile birlikte değerlendirilerek arşivcilik bakımından kotlanması esas teşkil etmektedir. Bu belgelerin üzerinde muâmelatla ilgili olarak görülen başlıca kayıtlar şunlardır. 1) Takdim: Belgegenin Müsteşarlık makâmına çıkarıldığını gösterir. 2) Arz: Belgenin doğrudan doğruya Sadâret makâmına sunulduğunu ortaya koyar. 3) Takdim-Arz: İlgili yazıların her iki makâma çıkarılarak bilgi ve emirlerine sunulduğunu belirtir. 4) Takdim-Görölmüştür: Belgenin Müsteşarlık makâmı tarafından göröldüğünü ifade eder. 5) Vilâyat-ı Mümtâze Kalemine: Belgenin Bâb-ı âli Evrak Odası tarafından Mümtâze Kalemine havâle edildiği. 6) Hıfz veya hıfzı irâde buyrulmuştur: Belgenin geldiği Mümtâze Kalemde saklanacağı. 7) Dahiliye Nezâret-i celilesine: Belgenin Dahiliye Nezâretine gönderileceği. 8) Tercüme: Yabancı dildaki bir metnin Tercüme Odası tarafından tercüme edileceği. 9) Komiserliğe tahrirat: Mümtâze Kaleminden Komiserliğe yazı yazılacağı. 10) Hariciye Nezâretine irâe: Belgenin bilgi edinilmesi bakımından Hariciye Nezâretine gönderileceği. 11) Zabtiye Nezâret-i celilesine tezkîre-i sâmiyye: Konu ile ilgili olarak Sadâret makâmından Zabtiye Nezâretine emir yazılacağı. 12) Mucibince telgraf: İlgili makâma gerektiği şe-

kilde telgraf çekileceği. 13) Serian Vilâyat-ı Mümtâze Kalemine: Belgenin acele olarak Mümtâze Kalemine gönderileceği. 14) Mucibince cevap: İlgili makâma gereğince kalem vasıtasıyla cevap yazılacağı; 15) Evvelki tahriratıyla birleştirilerek muamelesi kalem: İlgili bütün yazışmaların birleştirilerek muamelesinin tamamlanması için kalem yollanacağı. 16) Bâtezkîre takdim: Belgenin ilişikteki tezkîresiyle birlikte Müsteşarlık makâmına sunulacağı. 17) Sûretinin Hariciye Nezâreti celilesine: Aşlının kalemde kalarak suretinin Hariciye Nezâretine gönderileceği. 18) Mektûbi Beyefendi hazretlerine: Belge ilgili görüldüğünden Mektûbi Kalene havâle olunacağı. 19) Meclis-i Mahsus: İlgili belge veya belgelerin Meclis-i Mahsûsa verileceği. 20) Cevap yazılmıştır, dosyası meyânına: Yollanan yazıya cevap verildiği ve ilgili belge veya belgelerin konu ile ilgili dosyasına alınacağı. 21) Serian sual: Gelen yazı ile ilgili olarak geldiği makâmâ veya ilgililere derhal sual açılacağı.

Burada bellibaşlıklarını örnek olarak verdiğimiz muamelâtla ilgili kayıtları çoğaltmak mümkündür. Bulgaristan belgeleri de diğer kalem ve fonlara ait belgelerde olduğu gibi «Provenance» sistemine göre tasnife tâbi tutularak değerlendirilirler.

Bulgaristan belgelerinin işlem gördüğü Mümtâze Kalemının yıllara göre teşkilâtının gelişmesini ve bu kalemde görev alanların isimlerini yıllara göre Osmanlı Devlet salnâmelerinden takip edebiliriz. Devlet salnâmesinde ilk olarak 1299 (1881) yılında zikr edilen Mümtâze Kalemî ile bazı bilgileri daha önce vermiştik.

1299 (1881) yılında Serhalife Nâsır Bey, Mümeyyiz Emin Bey, Fransızca Muhafrerat Mümeyyizi Aristidi efendiden müteşekkil kalem heyetinin 1308 yılına kadar aynı kadro ile görev yaptığını müşâhade ediyoruz. 1309 yılında ise Serhalife Nâsır Beyin yanında Mümeyyiz olarak Mahmut Kemal Beyin (ünlü tarih biyografisi ve monografi araştırmacısı) çalıştığı anlaşılmaktadır. 1309-1316 yılları arasında bu şahısların idaresinde bulunan Mümtâze kalemının 1318 (1900) yılınca müdüriyet seviyesine çıkarıldığı görülmektedir. Bu yıl içinde Mümtâze Kalemının kadrosu şu görevlilerden meydana gelmiştir. Müdür; İbrahim Kemal Bey, Mümeyyiz: Saadettin Bey, Mümeyyiz-i sâni: İbrahim Cemal Bey. 1319 yılında aynı kadronun kalemde çalıştığı sabittir. 1320 (1902)'de kadronun Müdür: Fuat Bey, Mümeyyiz: Saadettin Bey, Mümeyyiz-i sâni: İbrahim Cemal Bey şeklinde değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. 1321-1326 yılları arasında ise kalemdeki kadronun aynen muhafaza edildiği müşâhade edilmektedir. 1327 yılında Vilâyat-ı Mümtâze Kalemî rosunun salnâmeden anlaşıldığına nazaran sadece personel olarak Müdür makâmında Mahmut Kemal Bey yer almaktadır.

Bundan sonra Devlet salnâmesinden takip ettiğimiz 1336 (1917) yılına kadar Mümtâze Kaleminde Mahmut Kemal Beyin Müdür olarak görev yaptığı bilinmektedir. Osmanlı Devletinin zamanla gücünü gittikçe kaybetmesi yanında muhtar ve

mümtâz durumda bulunan yerlerin Osmanlı Devletinin bünyesinden çeşitli vesilelerle ayrılmaları yüzünden Vilâyet-i Mümtâze ve Muhtare Kalemının kadrosunun zayıflayarak önemini kaybettiği gerçektir.

1336 (1917) yılına kadar Osmanlı Devleti salnâmelerinde Sadâret Daireleri kuruluşları arasında idari gelişimini takip ettiğimiz Vilâyet-i Mümtâze ve Muhtare Kalemî ile ilgili 15 Zilkâde 1325 tarihli dikkat çekici bir muhtırayı sunmakta yarar görüyoruz.

III — MÜMTÂZE KALEMİ İLE İLGİLİ BİR MUHTIRA :

TENSİKAT ENCÜMENİ REİSLİĞİNE

Vilâyet-i Mümtâze ve Muhtare Kalemine dair Bâb-ı âliden tanzim olunan defter üzerine Tensikat Encümenince icra edilen ta'dilat hakkında menâfi'i Devlet ve selâmet-i maslahat namına nazar-ı dikkat ve hakkâniyet-i füdelâlarına takdim eyledim. Bi-hamdullah selâbet-i diniyye ve hamiyet-i vataniyye olduğum için menfaât-ı şahsiye uğruna irtikâb-ı kisb etmeyeceğime ihtimal buyrulur ümidiyle müf-tehirim. Binaberin muhtırada arz olunan esbâbın icab ettiği tashihatın encümenince icra zamanı geçmiş ise Meclis-i Umumide cereyan edecek müzâkerat sırasında tashihat-ı mukteziyenin ifâsına delâletle ibrâ-i hamiyey buyrulmasını suret-i husûsiyede - istirham eylerim. Bâki-el-emr limenlehûl emr vel kerem.

15 Zilkâde 1325

Bir sureti - bervech-i muharrer - Mebûsana, bir sûreti de Âyan riyâseti ile Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilmiş ve Cenâb-ı errahiminin kemâl-i lûtuף ve merhameti sayesinde Sadrazam nokta-i insafa gelerek Mebûsanda bu takririn mealinden bahis ile kalemî müdafaa etmiştir.

İLGİLİ MUHTIRA

Mısır Hidivliği, Sisam Beyliği, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs Ceziresi, Girit Vilâyeti, Bulgaristan Prenslığı, Bosna-Hersek Eyâletleri gibi şekli-i idareleri muahedat ve imtiyazat-ı mütenevvia ile muayyen ve idare-i dahiliyeleri kavânini hususiye tâbi olan eyâlet-i mümtâze ve muhtareye müteallik muamelat ve muhaberât vücuh-ı şettâ ile mühim ve dakik ve Vilâyat-ı saire-i Osmaniye'ye gayr-ı kâbil-i tatbik olduğu için muamelat ve muhaberât-ı mezkûrenin temini hüsn-ü cereyanı zımında vaktiyle Bâb-ı âlide Divan-ı Hümâyun Dairesinde (Vilâyat-ı Müm-

tâze ve Muhtare Kalemî) namıyla bir Müdürün taht-ı idaresinde bir kalem-i mahsus teşkil olunarak şimdiye kadar fevaid-i âdide istihsal edilmiştir. Tensikat-ı âhire münasebetiyle Sadrazam Paşa hazretlerinin nezdinde ini'kad eden komisyonca kalem-i mezkûrun şekli-i hazırıyla Divan Dairesinde ibkâsı (câhib-i sâmi-i cenab-ı Sedâretpenâhiden tensib buyrulmuş) kararlaştırılmış fakat Bulgaristan Krallığı'nın tastiki ve Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı cihetiyle ketebe-i mevcudenin adedi ihtiyac-ı hakikinin birkaç derece dúnunda olarak dördü tenzil edilmişti. Meclis-i Mebûsan tensikat encümenince Müdürlük nâmının üç bin kuruş maaşla Mümeyyizliğe tahvili ve ketebenin iki'ye tenzil ile Sadâret Mektûbi kalemine ilhakı tezekkür edildiği istihbar olduğundan - menfaat-ı Devlet ve selâmet-i maslâhat nokta-i nazarından - mevad-ı âtiyenin arz ve izahına luzûm görülmüştür.

Evvelâ- Vilâyat-ı Mümtâze ve Muhtarenin muamelât ve muhaberatı yukarıda arz edildiği veçhile - kavânin ve nizâmat-ı muhtelifeye merbut ve kavânin ve nizâmat-ı mezkûre Divan-ı Hümâyun Dairesinde mahfûz ve merbut olduğundan kalem-i Mektûbi Odasına ilhakı taktirinde kuyud-u kadime ve cedidenin ve kavânini mütenevvianın ve müteaddide'nin oraya nakli icap ederek bu sebeble hem muamelât ve muhaberat teşevvüş edecek hemde kuyud-u resmîyenin mazbûdiyetine hâlel irâs edilmiş olacaktır.

Sâniyen: Vilâyat-ı Mümtâze usûl ve idaresine kavâid-i meriyyesine dair ledel icap devâirden makâm-ı Sadâret vasıtasıyla vuku' bulacak istizâhat üzerine Kalem Müdürü tettebbuat ve tetkikat icrasıyla bamüzekkire beyan-ı mütâlâya memur ve mecbur olduğundan Kalem'in Divandan fekk-i irtibatı ve bir mümeyyiz idaresinde Mektûbi Odasına kalbî halinde mümeyyiz menba'-i tettebbuat ve tetkikatdan dûr ve beyân-ı mütâlâdan ma'zûr olacağından Ayâlet-i Mümtâze ve Muhtareye ait muamelât ve muhaberat'da usûlü müttehize ahvâl tahtında muhafaza edilmeyerek bir çok boşluk vuku' bulacaktır.

Sâlisen- Kalemde bir Türkçe, diğeri Türkçe-Fransızca mühür mevcut olup Der-saâdetde bit-tanzim Ayâlet-i Mümtâzede devâir ve mehâkimine ibrâz olunacak ve-kâletnâmeler, hacetler, ilm-ühaberler sâlif-ülzıkr Türkçe-Fransızca mühür ile tastik olunmadıkça devâir ve mehâkim-i mezbûre tarafından kabûl edilmemekte bulunduğundan ve kalem'in bir mümeyyiz idaresinde Mektûbiye kalbînde Vilâyat-ı Mümtâze ve Muhtare Kalemî namına muamele-i tastikiyeye imkân kalmıyacağından eshâb-ı mesâlih müşkülâta düşer olacaktır.

Râbian: Bulgaristan'ın istiklâli ve Bosna-Hersek'in ilhakı cihetiyle kalem ketebesini Bâb-ı âlice dörde encümenince ikiye tenzil -onda bir nisbetindé- tenkiz edilmiş ise de oralardaki tabâi Osmanîyenin umûru Hariciye Nezâretince tesviye olununcaya kadar muamelât ve muhaberat daha bir çok müddet mezkûr kalemce icra edileceğinden (evrak-ı muhabere ve kuyud-u esâsiye Vilâyat-ı Mümtâze Kaleminde mahfûz ve mâlum olduğundan) bir mümeyyizle iki kâtip hem oraların hemde

diğer Eyâlet-i Mümtâzenin muamelât-ı tahririyesini tanzim ve taharri-i kuyuduna kifâyet etmeyeceği merteb-i bedâhatde'dir.

Hâmisen- Devletin Girit ceziresi üzerindeki hukuk-u hâkimiyenin bi-lütfü taâ-la kariben temininde muamelâtı bir kat daha kesbi ehemmiyet ve muhaberratı te-kessür edeceğinden bunun içinde bir kaç kâtip istihdamı lüzumu tahakkuk edecektir.

Sâdisen- Vilâyat-ı Mümtâze Kalemine ait evrak aklâm-i sairede olduğu gibi Evrak Odasına tevdi' ve devâir-i Vilâyat-ı saire evrakıyla meçz edilmeyip- Kaleme kayıt ve hıfz edilegeldiğinden bir mümeyyizle iki kâtibin hem tesvit ve tebyiz hemde evrak muamelâtını ifâya yetişemeyeceği derkârdır.

Sâbian- Âyalat-ı Mümtâzeye müteallik evrak sairede olduğu gibi (leffiyle tahrirat) yahut (meâlinden bahisle tezkere) suretinde hâvale olunmayup yalnız (Vilâyat-ı Mümtâze Kalemine) tarzında kaleme tevdi' edilir. Eshabı mesâlihinde doğrudan doğruya kalem Müdürüne müracaat ve şifâhen izah-ı maslâhat eder. Kaleme tetkikat ve tetebbuat icra olunarak evrak muhavele müracaat vakı'a üzerine ne yapmak ne yazılmak lâzım geleceği tayin ve tahrir ve makâm-i Sadâretten yahut makâm-ı Müsteşâri den istizân ile icabı icra olunur. Mümtâze Kaleminin Mektûbiye kalbî taktirinde diğer devair ve Vilâyata ait muamelat ve muhâberat içinde - siyaseten bittabi pek nazik ve mühim olan - mümtâze idaresi muamelâtının intizamını muhafaza etmek ve eshâb-ı müracaâtı kaleme kabûl ve istima' ile şikâyetlerine meydan vermemek kâbil olamaz. Nitekim bu bâbdaki tecârib vaktiyle Vilâyet-ı Mümtâze Kaleminin teşkilini icab etmiştir. Hülâsa; ibtidâr-ı teşkilinden beri muhafaza-nizâm ve intizam ile hukuk-u Devleti siyânet, Vilâyat-ı Mümtâze rüesasıyla erbab-ı mesâlihın hiç bir veçhiyle şikâyetlerine mahâl bırakmıyarak kavânin ve nizâmat-ı mahsusaya tevfikân bâsiretkerâne ifâ-i hizmet eden Vilâyat-ı Mümtâze ve Muhtâre Kaleminin hâk-i pâk-i vatanın bir kısmında idare-i Mümtâze ve Muhtâre devam ettikçe muhafaza-i mevcudiyet etmesi menâfi'i Devlete muvâfık olacaktır.

Binaenaleyh kalemin kemâkan Divan Dairesine olan irtibâtının idâmesi ve Tensikat Encümenince Mümeyyizliğe tahsis olunan üç bin kuruş maaşla Müdürlük ünvanının ipkâsı ve Bâb-ı âli'ce tanzim olunan defter mucibince umûr-ı tahri-riye ve kuyûduye'ye hiç olmaz ise dört kâtip tayini selâmet-i maslahat namına arz olunur.

Yukarıda olduğu gibi aldığımız 15 Zilkâde 1325 tarihli hangi şahıs tarafından kaleme alındığı belli olmayan Mümtâze Kalemiyle ilgili muhtıranın kalemin işle-yişi ve önemini belirtmesi bakımından önem taşımaktadır.

IV — *BULGARİSTAN BELGELERİNİN TARİHİ DEĞERİ VE ALİ FERRUH BEY*: Bulgaristan belgelerinin Türk tarihi yönünden ayrı bir yeri vardır. Özellikle Balkanlardaki Türklerin hukukunun korunması, Türk-Müslüman medeniyetinin önemi ve manevi dünyamızdaki yerinin belirlenmesi tarihimiz açısından ortaya konabilmesi ileride bu belgeler üzerinde yapılacak çalışmalarla mümkün olacaktır. Bu arada Bulgaristan komiserliği görevinde bulunmuş olan Ali Ferruh Beyin(*) Bulgaristan'daki Türk-Müslüman varlığı üzerinde yazdığı raporlar ayrı bir değer taşımaktadır.

(*) Ali Ferruh Bey: Rumeli Beylerbeyi pâyeli Kudüs Sancağı Mutasarrıflarından Kaya-zâde Reşat paşanın oğludur. 1865 yılında İstanbul'da doğdu. Sübyan ve Rüştüye öğrenimini bitirdikten sonra, idâdi tahsilini Beyrut Fransız okulunda tamamladı. Maârif-i Mülkiye-i Şâhaneden mezun olduktan sonra Pariste «Ecole Libre des Sciences Politigues»in siyasi şubesini bitirdi. İlk görevi 1884 yılında Kozan Sancağında tahrirat kâtipliğidir. Ali Ferruh Beyin, aynı yıl Adana Vilâyeti Mektupcu Kalemine girdiği görülmektedir. Bu görevden diploması mesleğine geçen Ali Ferruh Bey, 1886 yılı Temmuz ayında Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Mülâzımlığına tayin olundu. 1885'de iki bin kuruş maaşla Paris Elçiliği üçüncü kâtipliğine atandı. Aynı yıl içinde kâtipliğe yükseltildi. 1891 yılında dördüncü dereceden Mecidi nişanı ile taltif edildi. 1892 yılında kendisine Fransa Hükümeti tarafından dördüncü dereceden akademi nişanı verildi. Aynı yıl Londra elçiliği Kâtipliğine atandı. Ali Ferruh Beyi 1893 yılında Bükreş elçiliği Başkâtibi, 1894'de Petersburg Elçiliği Müsteşarı olarak görmekteyiz. Ehliyetinden ötürü terfi ettirilen Ali Ferruh Bey, 1896 yılında Washington Elçiliğine getirildi. (Sicil-i Ahvâl Defteri, No. 22, s. 263). 1899 yılında ise çok önemli bir görev olan Bulgaristan Fevkalâde Komiserliğine getirildi. Ali Ferruh Bey, bu görevde üstün başarılı bir şekilde çalışırken 30 Kasım 1904 tarihinde görevi başında vefat etti. Ali Ferruh Beyin genç yaşta ölümü özellikle halk arasında ve İstanbul basınında üzüntü yarattı. Kendisi iyi yetişmiş bir diplomat, bilgili, nüktaden, dirâyetli bir kimseydi. (Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi, Ank. 1968, c. III, s. 131.)